

Dimitrije Ljotić

NAŠ PUT

1938

SPLIT

NAŠ PUT

Političko predavanje druga Dimitrija Ljotića, predsjednika Jugoslovenskog narod. pokreta »ZBOR«, održano na dan 5 jula 1936 god. u Novom Sadu

Gospodo, prijatelji i drugovi!

Ovo je drugi put kako govorim u Novom Sadu. Prvi put sam imao, prije godinu dana, to zadovoljstvo da govorim pred pedeset do šezdeset ljudi, a danas — hvala Bogu — pred više nego deset puta toliko. Taj odziv, taj razmjer, pokazuju uspon koji je Jugoslovenski narodni pokret »ZBOR« učinio za ovu godinu dana pune i neprestane borbe.

Prije nego što bih prešao da vam govorim o onome što čini sadržinu našeg predavanja, hoću da učinim nekoliko prethodnih napomena.

Prvo: sigurno među vama koji slušate svi ljudi ne pripadaju našem pokretu. Ima onih koji su došli iz iskrene želje da vide i čuju, pa ako nađu istinu, oni će prići, a ako im se učini da nije istina oni neće prići. — Zatim ima onih koji imaju svoj određen put i misle da je taj njihov put, put istine, pa su došli više iz radoznalosti. Oni su unapred zatvorili svoja vrata, tako da razlozi neće moći da prodru u njihov um i srce. — Ali, ma koji bili oni što nas slušaju, jedan se opći utisak mora odavdje iznijeti: da ovdje govore ljudi iz dubokog uvjerenja. Ne govore zato da bi pomoću toga uspjeli u kakvim svojim namjerama ne vjerujući u ono što govore; ne govore zato da kroz to njihova sebičnost ili drugi koji interes

zavladaju svijetom, već govore zato što tako misle i osjećaju. Takav utisak mora se ponijeti odavdje, ma ko bio taj koji nas sluša. (Aplauz, uzvici: »Tako je« — odobravanje.). Bilo da nas slušaju dakle oni koji su došli iz radoznalosti, ili oni koji su se već opredijelili, ili oni koji žele da se opredijele, svi vi što ste sad pred nama, ne možete nam odreći, morate nam priznati istinsku iskrenost i iskreni napor da se istina izloži i pronađe.

Drugo: za razliku od ostalih koji se obraćaju jednoj klasi, jednom staležu, jednom kraju, jednom plemenu ili jednoj vjeri, naš pokret se obraća cijeloj zemlji. I drugi ljudi govore da se obraćaju cijeloj zemlji, ali tako ne rade, ili ne mogu da rade, već govore, ili su prinuđeni da govore, jednoj klasi, jednom staležu, jednom kraju, jednom plemenu ili jednoj vjeri. Ali cijeloj zemlji, svima klasama, svima staležima, svima plemenima i svima vjerama, obraća se samo jedan pokret, to je ovaj pokret kome ja imam čast da budem na čelu. To je najveća istina koja se za godinu dana iz historije naše borbe može da izvuče. Za druge su postojale granice, jedni su išli kod pravoslavnih, drugi kod muslimana, treći kod katolika, jedni kod Srba, drugi kod Hrvata, treći kod Slovenaca, ali mi smo išli svuda. — I što je najinteresantnije, u vrijeme potmuloga rata između klasa, staleža, vjera i plemena, naše riječi su svuda bile saslušane sa pažnjom, poštovanjem i ljubavlju. (Tako je!) U Vrijeme kad su pojave kod Kerestincea uzbuđivale cijelu zemlju, naša riječ je išla u mnoge krajeve Hrvatske, gdje nema ni jednog Srbina, i ovo što govorim vama bilo je i tamo saslušano sa istim znacima razumijevanja kao i kod vas ovdje.

Te dvije napomene, prva, da ma kako vi koji slušate mislili, ne možete nam odreći istinoljublje i

iskrenost; i druga, da imate pred sobom jedan pokret koji se obraća svima staležima, klasama, vjerama i plemenima u Kraljevini Jugoslaviji, treba da imate u vidu prije nego što čujete glavnu stvar.

*

Gospodo moja, kada sam se vratio s puta iz inostranstva, saznao sam da su mi drugovi odredili da govorim o temi: »Naš put«. Čini mi se da ja sam to ne bih odredio. Naš put? Ljudi koji o njemu ne znaju upitaće se: »Kako vaš put? Zar vi idete stranputicom? Zar vi ne idete putem kojim ide i ostali svijet? Šta je onda to što radite?« To bi moglo da ih na prvi pogled odbije, da ih navede na krive predrasude. Ali kad su drugovi već to učinili, govoriću dakle o našem putu. Jer ako ima iko prava da kaže »Naš put«, to mi imamo. Velika je moja dužnost da to ispunim, da zaista govorim o tom »Našem putu«, jer takav »Naš put« postoji zaista, put vrlatan, tjeskobni i teški. Postoji zaista »Naš put«. I prije nego što pođete za »ZBOROM« morate znati kuda to on misli da vas vodi. I zato je pravo da vam se o njemu govori.

Ali prije nego što bismo govorili o samom tom putu, moramo da kažemo neku riječ o onome što je tome putu prethodilo, iz čega je taj put proizašao, kako je došlo do toga da jedni mali broj ljudi iz naše zemlje ostavi utabani, istrasirani put i kaže: »Ovim putem mi ne možemo ići. Moramo ići drugim putem.« — O tome dakle moram prvo da govorim, šta je tome prethodilo. Nisu ti ljudi iz prstiju taj put isisali. Jedna od dviju stvari morala ih je za taj put opredijeliti: ili kakav interes ili ambicija, ili kakova neminovnost.

Ambicija nas nije opredijelila da idemo tim putem. Ljudi koji su bili u jezgri toga pokreta, ako su

imali ambicije, nisu morali da traže baš taj put. Nije poseban interes i ljudska ambicija natjerala njih da se riješe da pođu svojim zasebnim putem. Njima lično je bilo sasvim dovoljno da idu utabanim putem, kojim idu i ostali ljudi, pa da postignu mnoge zavidne položaje.

Drugo nešto nagnalo ih je na taj put: **to je neminovnost, nužda, sila prilika.** I o toj sili prilika, koja je učinila da jedan pokret pred licem cijeloga naroda ističe da dosadašnji putevi ne vode dobru, da vode propasti, — o dubokim uzrocima koji su učinili da se, najposlije, dođe do uvjerenja da se moraju izgraditi novi putevi ako se hoće da odgovori stvarnosti, o tim dubokim uzrocima moram da vam govorim.

Iako je teško govoriti o tim uzrocima za tako široki broj ljudi, jer se oni ne nalaze u dubini stvari, trudiću se da ta izlaganja ipak učinim razumljivim za najveći broj ljudi koji me slušaju.

Čudnovata je stvar čovjek, a moramo odatle da pođemo, od prirode ljudske. Kad sam kao student, prije skoro dvije decenije, u inostranstvu u velikom paleontološkom muzeju posmatrao ono što su mnogi vijekovi ostavili svjedočanstva o sebi u stijeni, u okamenjenim biljkama i životinjama i išao kroz ogromni pariški muzej prirodnih nauka, bio sam jednog dana iznenađen kao udarom jedne ogromne svjetlosti. U tom muzeju, u kome je sa svih strana svijeta velika i bogata francuska nauka prikupila razne primjerke da pokaže historiju života na zemlji poređanu u ostacima biljaka, nižih i viših životinja, jedno za drugim, onako kako nauka misli da su se pojedini oblici života na zemlji pokazivali, zanijet u ovom zanimljivom posmatranju, ja nisam osjetio kako nailazim na staklene izloge koji će tek u najvećoj mjeri moći da me zainteresuju. Prolazio sam prve

oblike života biljaka, pa razvoj životinja, od ljuštura puževa, preko riba, ptica, ka sisarima. Od svakog od njih ostao je po neki trag života u kamenu. I odjednom u istom staklenom ormaru, u kome su bile izložene kosti od mamuta, noge rinocerosa i lubanja majmuna, u istom tom izlogu, na jednoj slonovoj kosti, čudnovata šara: prvi spomen o čovjeku! To nije bila njegova vilica niti lubanja, nego spomenik njegovog duha, — crtež njegov jednog jelena.

Dok su druge životinje o sebi ostavile kao spomen samo dijelove svoga tijela, dotle je čovjek trag o sebi ostavio svojim djelom, svojim duhom, odblijeskom svog duha. Čovjek je o sebi ostavio spomen urezan na jednoj slonovoj kosti: hitre oblike jednog jelena u skoku.

Zaprepašćen sam bio ovim udarom svjetlosti. Onaj naučnik koji je uređivao ovaj muzej, smatrao je da u lancu, ogromnom lancu travi, ima samo jedna kvantitativna razlika, spoljna, brojna, po obliku i težini. Tako je uredio muzej. Nema u tom muzeju prekida između pojave čovjeka i pojave životinje prije njega. Ali čovjek ga je demantovao, jer prvo što je načinio bio je dokaz njegovog duha. Jedan crtež se je pojavio, znači, nešto novo u prirodi. Sve druge životinje u prirodi rastu, plode se, opadaju i umiru; a čovjek vidi, misli i osjeća prirodu. To je jedna ogromna razlika. Druge rastu, plode se, opadaju i ostavljaju nam kosti skamenjene, ali došlo je jedno stvorenje koje isto tako raste, jede, plodi se, opada, umire, ali koje i misli. Javlja se nešto novo u lancu stvaranja, nešto što prirodu misli, osjeća i njom upravlja: čovjek.

Čudićete se vi, gospodo, šta je ovo što ovaj čovjek govori! Je li ovo jedno političko predavanje, a govori o stvarima koje ne liče na političko pred-

vanje. Gospodo, kad budete do kraja saslušali, uvidićete zašto sam morao da se vratim u svojem predavanju na osnovne razlike, da vidite šta je čovjek u prirodi, kakova je ta njegova vrijednost koja se pojavljuje, jer samo tako možemo govoriti o politici, o pravu ljudskoga roda. Ako ne budemo raščistili prirodne temelje, nećemo znati koje su prirodne sklonosti i kakav upravo režim politički priliči čovjeku. Ja znam da još ne možete da uvidite onaj konac koji se provlači kroz moj govor, ali vaša dosadašnja pažnja dokaz mi je da ćete na kraju uspjeti da potpuno shvatite.

*

Dragi moji drugovi i prijatelji, kada danas pogledamo narode oko sebe, kada pogledamo čovječansku vrstu, odmah ćemo naći među svima narodima, koji su dostojni da se nazovu tim imenom, — izuzimajući divlja plemena što žive rasuta po džunglama ili stepama — odmah ćemo vidjeti izvjesne pojave.

Danas čovječanstvo čini jednu ogromnu cjelinu, i ko hoće da govori u jednom narodu o tome kakva mu je uprava potrebna, mora da povede računa da je taj narod dio velike ljudske cjeline, i da ono što utiče na zbir naroda mora da utiče i na njega. Ne mogu se praviti programi, a da se ne pogleda ogromni hod svjetskih događaja u kojima je i taj narod ukopčan. Mnogi koji govore o programima političkim kod nas, o tome ne vode računa, kao da ne vide da je taj narod ukopčan u opću cjelinu za koju važe opći zakoni u cijelom svijetu. A mnogi koji govore u ime izvjesnih dijelova narodnih grupa, smatraju da nije čak potrebno obuhvatiti ni cijelu Jugoslaviju, već jedan dio, njezin i po tom donositi programe i zakone.

Za razliku od tih »ZBOR«, iako je nacionalan i narodni, jugoslovenski, mora da vodi računa o ogromnom hodu svjetskih događaja, o svjetskim prilikama u koje smo ukopčani.

Ako mi posmatramo svoj narod i druge oko nas, — ako ih sve posmatramo pažljivo, sa ljubavlju da pronađemo istinu, onda ćemo uočiti izvjesne činjenice: ogromno vrenje, ogromni metež vlada u cijelom svijetu. To nije samo u jednom narodu, to je, kao što sam rekao napred, u svima narodima koji se smatraju dostojnima da nose ime naroda. Ma kuda se krenuli pošavši iz svoje zemlje, — možete putovati kroz zemlje gdje se govori drugim jezikom i živi pod drugim podnebljem, svuda ćete morati da dođete do istoga zaključka. Nikad sebolje ta istina nije osjećala nego danas. I baš zato što se vraćam sa jednog takovog puta, baš zato i hoću da pred vama ovdje govorim o stvarima, o kojima sam i do sada govorio, ali pod drugim uglom i pod drugom svjetlošću.

Prije otprilike 200 godina, u civilizovanom svijetu na zapadu, počela je da se sve više širi i hvata korjena jedna filozofija, jedna misao o tome da su svi ljudi jednaki. Ljudski duh je vrlo rado prihvatio tu misao. Činilo mu se, zbog želje da tako bude, da je to već tako. Ta je misao potpuno zavládala ljudskim duhom, iako je bilo vrlo lako razlikovati dvije stvari: jedno je naša želja, naše osjećanje pravde da svi treba da budemo jednaki, a drugo je velika i žalosna istina da nismo jednaki. Iz želje da budu jednaki ljudi su upali u zabludu da su svi jednaki. Trebalo bi da budu jednaki, pravo bi bilo da budu jednaki, ali nisu jednaki. Mi znamo danas koliko je to velika zabluda. Nisu, na žalost, ljudi jednaki. Ima nekih koji nisu u stanju da učine da ih ni njihova

djeca poštuju, a druge poštuje cijeli narod. Zatim, jedni su zdravi, drugi su bolesni, jedni bogati a drugi siromašni, jedni pametni drugi nepametni, jedni čestiti drugi nepošteni, jedni lijeni drugi vrijedni. Ta želja za jednakošću je razumljiva, ali su je ljudi proglasili stvarnošću, iako ona nije stvarnost. Ta misao je dakle osnovana na zabludi. Pa ipak, iako zablude, ta misao je bila uzrok dubokim poremećajima i revolucijama u svijetu, jer ljudska misao je ogroman pokretač historije, bez obzira da li je istina ili zablude. Tako je i ona učinila da se iz osnova poredak dotadašnji u svijetu promijeni.

*

Ako su ljudi svi jednaki, onda ćemo napraviti državu koja odgovara toj misli, da su ljudi jednaki. I polazeći od te pretpostavke, izgrađivala se demokratska država. Prema tome, narod neka vlada. A kako će narod vladati? Eto, vas ovdje ima nekoliko stotina, pa ne možete da vladate. Vladaće na taj način što će glasati. Pošto su svi ljudi jednaki, to je glas Petra jednak glasu Janka. Ko ima više glasova, taj će pobijediti. Na jednoj strani ima, na primjer, 1000 glasova, a na drugoj 999. Pošto su jednaki među sobom, to 1000 jednakih glasova vrijede više nego 999 jednakih glasova, to znači oni će i vladati, ona hiljada. U stvari, nije pobijedila cijela hiljada već onaj jedan što je prevagnuo. Da je taj jedan na onu drugu stranu pretrčao, onda bi ta strana vladala, a to znači, da u stvari onaj jedan pobijeduje.

Od te misli imamo u svijetu novu demokratsku državu, koja traje — kako gdje — otprilike 150 godina.

Ali svijet pri tom nije vidio još ovo: ako smo mi ljudi svi jednaki a ja imam slučajno više novaca,

onda već mi nismo svi jednaki, jer pomoću svoga novca da pribavim sebi više vrijednosti nego onaj bez novaca. Ja mogu za novac da kupim još 20, 100 pa i 1000 ili više ljudi. Znači nisam ja koji sam kupio, uzeo u najam, 20, 100 pa i 1000 ljudi, jednak sa onim koga sam kupio. Ljudi radeći tako kako rade, nisu vidjeli da stvaraju jedan poredak u kome stoji jedna fraza »sloboda, jednakost, bratstvo«, a iza te fraze pružena je mogućnost novcu da on gospodari čovjekom. Ljudi su uzvikivali: »nećemo ni Boga, ni Gospodara!« nošeni vjerovanjem u apsolutnu jednakost, u demokratsku vladavinu, ali pri tom nisu ni opazili kad su upali u klopku i postali robovi, — ne Gospodara i Boga, nego novca.

Danas se u svijetu, gospodo moja, vidi jedna činjenica velika, ogromna: čovjek, potomak onog koji je ostavio u nizu lanca stvaranja spomen o sebi, koji je odjednom prekid učinio dajući dokaza o nečem nalazi se tučen svojim sopstvenim djelom. On je rob neizmjerно velikom i novom, o svome duhu i o svjetlosti koja je kroza nj obasjala svijet, taj potomak jednog djela, svoga djela — novca.

Novac, jedna ljudska tekovina, jedna ljudska konvencija, ugovor, vlada svijetom. Ljudi su u ekonomiji, gospodarstvu, pošto niko ne može da proizvodi sve za sebe, rekli: »jedan neka radi jedan posao, drugi drugi, treći treći posao«. U prvo vrijeme bila je razmjena dobara. Sistem razmjene dobara se pokazao kao vrlo težak, pa su ljudi izmislili jedan simbol, znak za posao — novac, koji svako prima zato, što pomoću njega može da dobije ono što treba, jer će onaj koji ga prima, pomoću njega opet moći da kupi sebi što mu treba. Pametno su ljudi to uradili i na taj način olakšali su svoj život.

Ali, to što su stvorili, otpočelo je da teži da go-

spodari čovjekom. Novac je baš zato što je život mnogo lakšim učinio, išao za tim da zagospodari čovjekom.

Dugo vremena ta mu želja nije mogla biti ispunjena. Postojala je druga državna i društvena organizacija koja je spriječavala da novac postane apsolutni gospodar. U staroj nedemokratskoj državi, novac nije mogao gospodariti čovjekom, ili je to mogao u mnogo manjoj mjeri nego danas. Valjalo je tu organizaciju oboriti prethodno, pa tek potom novac dolazi u mogućnost da apsolutno zagospodari čovjekom. To obaranje ne bi bilo moguće da ta organizacija stare, nedemokratske države nije zadobila znakove degeneracije i pokvarenosti. I tako je s jedne strane postojala težnja novca da gospodari svijetom a sav onaj poredak 17. i 18. vijeka, koji je toliko stajao kao prepreka da novac ne zagospodari, taj poredak dao je i suviše znaka svoje degeneracije, dok se s druge strane ljudski duh zanosio mišlju o apsolutnoj jednakosti, vladavine naroda, demokraciji, glasanju. Tako su se u isto vrijeme desile promjene da prepreka vladavini novca istruli, pa nema u sebi snage da mu se odupre, a da misao ljudska upadne u zabludu o jednakosti i poruši uz trulež starog poretka svaku zdravu prepreku vladavini novca. Došla je politička demokracija i došlo je ono čije teške i zlokobne posljedice, vladu novca, kapitalizam, osjećamo. Tako smo istovremeno dobili dva nova poretka: u politici demokraciju, u ekonomiji kapitalizam, — u stvari lice i naličje jedne iste stvari.

Danas kad posmatramo prilike u svijetu, kada pronalazimo uzroke nezadovoljstva u svijetu, kada analiziramo i ispitujemo otkuda to nezadovoljstvo sviju civilizovanih naroda, sviju naroda koji čine sastavni dio civilizovanog čovječanstva, onda ćemo

kod svih naići na jednu istu stvar: **narodi i pojedinci duboko su nezadovoljni time što je čovjek postao manja vrijednost od novca** (Aplauz i burno odobravanje). **Novac je postao velika a čovjek mala vrijednost. Prvobitno je novac stvoren da služi ljudima, a danas ljudi služe novcu.** (Tako je, aplauz.) Umjesto da pomogne životu i olakša ga, vidimo kako novac zagorčava velikoj većini ljudi život. (Opet dugotrajno odobravanje.) Tako je čovjek, kao čovjek, sveden daleko od one svoje prave, prirodne, osnovne vrijednosti.

Kad smo prvi put u historiji stvaranja i promjena životnih oblika primjetili da je s čovjekom došlo nešto novo, duh njegov, primjetili smo ga da nismo vidjeli kao parče kosti kod mamuta ili noge kod rinocerosa, nego kao veliku svjetlost koja je obasjala svijet, kao nešto što je namijenjeno i sazidano da misli, da osjeća i upravlja prirodom. A eto, taj koji je za to došao, postaje rob svoga djela. (Tako je.)

Da vi, dragi prijatelji, ne biste pomislili da je to samo jedna fraza, prazna riječ, lijepo i kitnjasto iskazana, hoću da vam objasnim da u osnovi cijeloga nezadovoljstva leži isti slučaj: ljudi su duboko nezadovoljni time, što je njihovo djelo postalo veća vrijednost nego sami oni.

Ako pogledate prvo svoj socijalni i ekonomski položaj, ako ste zanatlija ili zemljoradnik, radnik trgovac, lekar, čovjek koji živi od svoga truda, jednom riječju, izuzev onih kojima je omogućeno današnjim poretком da bez rada mogu živjeti, vi osjećate da su svi vaši naponi, stremljenja i želje opravdani i čisti, sukobljavaju sa jednim nemilosrdnim, besmislenim, bezvjernim i beskarakternim gospodarom — novcem.

Ako ste zemljoradnik, posijali ste sjeme i oče-

kujete žetvu. Ako rodi mnogo pšenice, to vam neće ništa pomoći: mnogo pšenice malo novaca. Mnogi ljudi gladuju, a kod vas ima hrane koja se ipak ne traži: i tako i oni gladuju i vi ne dobijete dovoljno da odgovorite svojim obavezama. Između vas i onih drugih je — novac.

Vi ste radnik, htjeli bi da radite, mogli bi da radite, posla ima koliko vaše oči vide. Ako pogledate puteve, rijeke, kanale, rudnike, tvornice, šume, svuda ima potrebe, a i vi biste sami htjeli da radite, da na taj način pošteno sebe i svoje održite, da odgojite svoju djecu. Ali i tu je para — novac. (Buran aplauz)

Zanatlija ste, vi ste naučili da čestito radite, prerađujući sirovinu, ali se vaša roba ne traži, a pored vas prolaze goli i bosí kojima bi vaše preradevine trebale. Između vas i njih — novac. Vi proizveli — ne možete da prodate, onaj bez novca ne može da kupi i tako redom u svijetu. Niko od toga gvozdenog zakona da bude slobodan. Čak i oni kojima ta vladavina novca danas stvara koristi, sutra mogu osjetiti onu drugu stranu, sutra mogu vidjeti da nisu ni oni gospodari, već novac, koji i nad njima svoju gvozdenu vladavinu još te kako može da ispolji. U toj vladavini novca, razumije se, kupuje se sve. Nema ljudskog poziva, nema ljudske vrline koja nema svoju cijenu. Pojedinci pokušavaju da se uzdignu iznad toga, ali opće mjerilo je ono što pada u oči i o tome ovdje govorimo. (Odobranje.)

Ljudi su svijesni svog dubokog pada. A osjećaju mu i strašne ekonomske posljedice. I ta vijest o današnjoj stvarnosti i osjećanje njene štetnosti, besmislici i moralnog uniženja, izaziva strujanja i pokrete. Vidi se kako bi s takvim poretkom trebalo prekinuti, ne bi li se došlo do jednog koji bi bolje odgovarao prirodi čovječnoj i njegovim stremljenjima. Prestao

je čovjek i čovječnost da budu mjerilo u savremenom životu: novac je mjerilo. Da li će se nešto raditi ili neće, ne određuje potreba čovjekova, već novac. Da se nešto radi što šteti ljudima, što je za njih ubitačno, uzrok je opet — novac. Zato ima ogromna potreba u svijetu nezadovoljenih i drugih koji se na štetu čovjekovu zadovoljavaju, jer nije u pitanju stvarna potreba čovjekova, već novac.

To dakle duboko osjećanje da je čovjek izgubio od svoga dostojanstva, od svoje sreće, od svoga osnovnog prohtjeva za mirom i vedrim životom, prožmao je sve ljude, vjere i nacije ovog svijeta.

Ogromni neredi posljedica su svega toga. Dok ljudi ne pronađu izlaz, već ga traže, sudar između raznih pravaca neminovan je, i ukoliko su oni uvjereni, da je što prije potrebno naći izlaz, — a da ga oni već imaju, utoliko su sudari jači, nemilosrdniji.

A ljudi imaju državu, ljudi ne žive kao stado. Nismo mi stado neorganizovano. Mi smo organizovano društvo, imamo države, ali te države ne vrše svoje uloge; ne samo da kroz njih čovjek ne vlada, no i one su podanice novca. Država bi trebala, to je njena uloga, da napravi reda u ljudskim odnosima.

I ako su ljudi upali u jedan poredak koji im nanosi teških uvrijeda, koji ne odgovara njihovoj prirodi i njihovom uspinjanju, onda je takav poredak nečovječan.

Država bi, dakle, trebala da se tu osjeti, da u tom poretku ukloni sve ono što čovjeku, njegovom održanju i njegovom rastenju smeta.

Čim je utvrđeno da je čovjek izgubio svoje mjesto u svijetu, da novac više vrijedi od njega, država bi trebala da vrši svoju ulogu.

Mi smo već vidjeli da je stara nedemokratska država imala takvo ustrojstvo sračunato na to da

čovjeka i njegove veće vrijednosti održi iznad novca. U njoj jedan ratnik je po organizaciji države više vrijedio od novca, pa ma kako on bez novca bio. Isto tako je bilo s vrijednostima duhovnim, kao i sa svima koje su bile u tjesnijoj vezi sa funkcijama države. Ali taj prvobitni oblik stare nedemokratske države je bio oboren, i prije nego što je bio oboren, bio je istrulio, jer su sve te privilegisane funkcije postale nasljedne, pa za sobom imale vezano bogatstvo. Ovo ih je pak odvojilo od rada i borbe i predalo ih zadovoljstvima i uživanju — pokvarenosti, tako da su ljudi otpočeli s pravom da se bune protiv privilegija za koje nisu spajane nikakve odgovarajuće vrijednosti i zasluge. Ali nova demokratska država, obarajući stare nejednakosti, nije vidjela da će sad čovjek da ostane bez ikakve zaštite pred vladavinom novca, jer mu sama ona nije u stanju ovu zaštitu da pruži, pošto je baš njen mehanizam takav, da njom samom novac odmah zavlada.

I tako ne samo da novac vlada čovjekom, već i samom njegovom državom.

Te dvije činjenice mogli smo da vidimo širom cijelog svijeta, kod sviju naroda i država, svuda. Nismo mogli da ih vidimo, ako nismo htjeli da ih vidimo, ali ako smo htjeli da ih vidimo, ako smo se udubili u suštinu stvari, onda smo ih vidjeli.

Sušтина dakle ovih strujanja nezadovoljstva, nereda i revolucija danas je u svijesti, u dubokom nezadovoljstvu koje ima čovječanstvo pred činjenicom, da je čovjek postao manja, a novac veća vrijednost; i druge činjenice, da države nisu u stanju da zaštite čovjeka, nego i same robuju novcu, i pritiskuju čovjeka svom težinom svoga aparata. I one ne služe na pomoć nego na odmoć. U tome je dakle suština.

*

Bilo je potrebno da vam čitav sat govorim da vidite zašto mi imamo **naš put**, i zašto je **naš put** baš ovaj o kome mi govorimo, a ne koji drugi. U traženju toga puta nas je rukovodila samo jedna želja: pronaći ga po svaku cijenu. Nije nam bila želja za nas lično dobiti dobar položaj, postati ministar ili narodni poslanik. Koja nam je korist i postati to u nesređenim prilikama, u ogromnom nezadovoljstvu. Dobro je to biti narodni poslanik i ministar u organizovanoj čvrstoj državi, kao što je lijepo imati čvrsto sazidanu kuću. Sjediti pak u građevini sklonoj padu isto je što i biti na visokom položaju u nesređenoj državi među nezadovoljnim narodom.

Nije naša želja da se dočepamo vlasti. Da nam je to bila želja, nismo morali toliko da mislimo...

Riješiti za naš narod i za našu zemlju to osnovno pitanje koje vascijeli svijet potresa, utrti to ogromno nezadovoljstvo koje prožima sve narode i države, pronaći put, pravi put kako će čovjek postati veći od svoga djela i kako će države biti oslobođene od vladavine novca, to je bio naš cilj. Zato je bilo potrebno da vam izlažem, što nas je natjeralo na taj put, koji su uzroci velikog, ogromnog svjetskog nezadovoljstva, ključanja i previranja, i kako mi gledamo na to. Tek onda ćete biti u stanju da razumijete zašto je baš ovaj **naš put jedini i pravi**.

Vi, koji ste me pažljivo slušali, moraćete uočiti šta ja to mislim. Demokracija omogućuje vladavinu novca. Ja ću vam to pokazati primjerima koje ste vi svakako u svom svakidašnjem iskustvu doživjeli i možete ocijeniti da li su ispravni ili ne. Demokracija dolazi od toga da su svi ljudi jednaki, da je jedan kao drugi, da se ne razlikuju. Koliko je to po sebi nerazumno riješenje, već smo na to ukazali, ali na ovom pitanju se moramo još zadržati. Učiniću ovo zbog toga što, pored svih dokaza, još ima ljudi koji se zavaravaju riječima. Mnogi misle kada se kaže demokracija, da to znači vladavina naroda. Da raš-

članimo, da vidimo da li je to zaista vladavina naroda, da li demokracija može zaista da oslobodi čovjeka od vladavine novca.

Nismo mi za to da uništimo novac, da kažemo: »vratimo se ponovno na sistem razmjene«. I u našem poretku novac mora postojati, ali taj novac mora služiti čovjeku. Novac mora biti taj koji služi moralu, etici, kulturi, zdravim ekonomskim ciljevima, a ne da bude božanstvo kome se sve od reda klanja.

Da li je demokracija ta koja može da napravi reda? (Neko mora da napravi red.) Jer danas imate nereda moralnog, pravnog, ekonomskog, političkog, kulturnog, kakovog hoćete. (Tako je!)

Ko je taj što ima da napravi red? To je država. Da vidimo da li demokracija kad zavlada državom, može da napravi reda?

Mnogi ljudi kad govore o demokraciji kažu: »eto prije rata kako je to bilo lijepo, vedro, tiho, slatko živjeti u svijetu, a vladala je demokracija...« Kad oni to govore, zaboravljaju da treba vremena da se klice jedne bolesti razviju. Ako se ja danas zarazim bakterijama tifusa, onda se taj tifus ne pojavljuje odmah, to duže vremena traje. Ja sam veseo, igram, skačem, provodim se, i ako u meni buktni zaraza tifusa. Tako je i sa našim predratnim demokratskim državama. U njima se razvijala klica bolesti koja je u svjetskom ratu buknula.

Do rata su je nosile sa sobom i izgledale vedre, tihe. Prilike nisu bile takve da se to moglo pokazati, a to nije moglo biti zbog slijedećih opće poznatih činjenica:

Mi, Evropljani, živimo u privredno povlašćenom, najkulturnijem dijelu svijeta. Evropa je, blagodareći historijskom razvitku, bila nosilac kapitalizma. Četiri kontinenta plaćala su danak — porezu — petom kontinentu: Evropi. I blagodareći tome, što smo mi, Evropljani, imali povlašćeni položaj, mi smo se vrlo dobro osjećali, uživali, bili zadovoljni, i to

ne samo Evropljani iz kapitalističkih zemalja, nego i mi kod kojih kapitalizam nije dobio onaj razvitak kao u ostalim zemljama Evrope. Naši agrarni proizvodi dobro su se prodavali u susjednim državama, jer im je četiri kontinenta plaćalo danak.

Neposredno pred rat i u ratu to se izmijenilo. Evropa je postala ratište. Nekoliko desetina miliona proizvođača otrgnuto je od svoje zemlje, radnici su otrgnuti od svojih čekića, zanatlije od svojih tezga, trgovci od svojih dućana. Data im je puška u ruke i oni su postali borci, ratnici. Evropa nije bila u stanju da sebe ishranjuje, počela je da traži robe i postala je uvoznik robe sa ostalih kontinenata. Tako su počela da niču industrijska preduzeća na ostalim kontinentima, da se podižu fabrike, da se podiže i gaji stoka, da se razrađuju puste zemlje, da bi nas, Evropljane, ratnike, ishranili. A kad se svrši rat, mi već nismo imali za koga da proizvodimo, Evropa je izgubila svoje pijace u svijetu. Tako se poremetio odnos u svijetu i pokazalo se da četiri kontinenta ne plaćaju više danak petom kontinentu — Evropi; da je ona izgubila svoje pijace i da ima razvijenije industrije, više radnika, više sredstava za proizvodnju u svijetu nego što je potrebno. I tako se, braćo moja, na djelu pokazale zle posljedice kapitalizma; bolesti koju smo nosili preko 150 godina. Osjetilo se dobro to, bolest je buknuła, bolest koju su izazvale klice, koje smo, bez svijesti o njima, u sebi nosili. Patili smo od teške, od ogromne bolesti, o kojoj sam vam napred govorio, a koju dotle nismo, zbog naročito povoljnih prilika u kojima smo živjeli, osjetili.

Sad, gospodo, kad to imate u vidu, morate znati da je, blagodareći tom ogromnom poremećaju u svijetu, nered buknuo na sve strane.

Neko je trebao da uspostavi red. Kapitalizam kao ekonomski poredak ima u politici svoje saradnike: demokraciju i parlamentarizam. To nije savez po volji, nego po sili prilika. Ne ide jedan bez dru-

goga. Nikad u svijetu nema kapitalizma bez demokracije i nema demokracije bez kapitalizma. Te su dvije stvari za čitavo vrijeme povezane. Nije samo historijski, da to tako bude, zajedno su se pojavili, zajedno boluju i danas se zajedno nalaze na samrti. Oni su tijesno, logički povezani međusobom.

Ostavljajući to na stranu, ja ću da predem na naše stanje. Imate dakle nered i treba vam red. Posvuda se čuje: »reda nam treba.« »Želimo da čovjek bude veća vrijednost od novca«. Vi hoćete reda, vi hoćete da narod postane mjerilo državne politike. Može li demokracija i parlamentarizam da vam dadu reda? Ne mogu. Ne samo da ne mogu, nego po sebi samima, po svome sistemu, demokracija i parlamentarizam nose nered. (Tako je, odobravanje.)

Ne, braćo moja, da ja to govorim samo kao riječi, no vas molim, da vi sami ispitajte svoj sopstveni život. Okrenite se, upitajte i pogledajte u svom kraju zašto vlada nije riješila velika narodna pitanja. Odmah će vam doći kao odgovor ono što vam ja govorim: demokracija i parlamentarizam baš donose nered.

Ostavljajući naše prilike, jer izgleda da su demokracija i parlamentarizam bili kod nas prekinuti, pogledajmo druge narode, pogledajmo Francusku i Sjedinjene Američke Države. Pitajte druge narode, koji nisu imali prekida demokracije, da li je bar kod njih ona napravila reda, i vidjet ćete da iste pojave — u tim državama — caruju. I tamo su nesposobni i lijeni činovnici unapređuju zbog partije, i tamo narodni poslanici namještaju i premještaju činovnike, bez obziran a opće ciljeve. Svuda je u svijetu tako.

Pogledajte Sjedinjene Američke Države, odandje je Lindberg pobjegao, Lindberg, mladić koji se sam na svom avionu usudio da veže dva kontinenta, u Americi proglašen je nacionalnim junakom, a ta Amerika nije bila u stanju da ga zaštiti, da mu gangsteri djecu ne krađu. Ne samo da je pobjegao iz A-

merike, nego kada se je u jednom malom pristaništu ukrcao na jednu teretnu lađu, na prošli katolički Badnji dan, novinarima koji su ga zapitali zašto odlazi, izjavio je: »Idem u Evropu; izgleda da se tamo više poštuju zakoni.«

Kako to, da se u jednoj velikoj demokraciji — gdje se svi biraju i o svemu glasa, kako da se u toj zemlji ne poštuju zakoni? Zainteresovani ovim ispitivali smo uzroke zašto se ne može velika američka demokracija, čija policija raspolaže ogromnim sredstvima, dobro organizovanim ljudima, blindiranim automobilima koji su povezani radiom, zbog čega ova velika demokracija nije u stanju da se bori sa gangsterima. I došli smo do zaključka da se ne može boriti zbog — g l a s a n j a. Svaki gangster raspolaže veliki utjecajem na glasove. Kad može da drži pod strahom javne barove i kafane, koji mu plaćaju 10 posto od bruto prihoda, onda sigurno da taj isti gangster ima mogućnosti da naređuje za koga će da se glasa. Blagodareći tome što je gospodar novca i glasova, on je vrlo veliki, vrlo važan politički činilac. Ljudi u Americi znaju ko je gangster. Znaju mu kretanje, stan, prijatelje i prijateljice, i fotografišu ih, ali ga niko ne smije da uhapsi. Kad slučajno gangster broj 2 ubije gangstera broj 1, onda na mjesto gangstera broj 1 dolazi gangster broj 2, a na mjesto gangstera broj 2, gangster broj 3. I tako pojedini gangsteri dolaze redom ali gangsterizmu kao sistemu nema kraja u demokraciji, kao što demokratska Italija nije bila u stanju da se bori sa mafijama.

Nije, dakle, samo kod nas demokracija nespособna da riješava tešku današnju krizu, da vrati red i poredak, da uzdigne čovjeka iznad vrijednosti novca. Kad bi to bilo kod nas tako a u drugom svijetu drugčije, onda bi kazao, naša demokracija ne valja. Međutim, ne mogu uopće da govorim o demokraciji kao sistemu iz kojega bi red proizlazio. Demokracija nije u stanju da oslobodi čovjeka ispod vlasti novca,

da tu vlast novca ograniči; nije u stanju jer je novac u političkoj demokraciji ogromno i moćno oružje protiv koga ni jedan demokratski političar nije u stanju da se uzdigne.

Vi znate, uostalom, šta koštaju izbori. Tu treba raditi, trčati radi skupljanja glasova, sticanja vlasti. A za sve to valia naći novaca. Da, novac treba naći, jer je mali broj ljudi, političara, koji su u toj mjeri shvatili dužnost svoje uloge, da nisu bili prisiljeni prije svog izbora paktirati zbog novca sa raznim interesima, koje su morali poslije da štite. Vlast se u demokraciji bez novca ne može zamisliti. Zato on gospodari. Zato je demokracija bogom-dani sistem i poredak za kapitalizam, za vladu novca. Zato su se demokracija i kapitalizam pojavili, zato zajedno bojuju i zato se zajedno nalaze na bolesničkoj postelji.

*

Međutim, ima i drugih, koji nisu demokrati, a koji kažu: »i mi smo protivu kapitalizma«, »i mi smo za red i za vladavinu velike politike«. Jedan od tih pravaca ispoljuje se u svijetu pod nazivom dobro poznatim kao lenjinizam — boljševizam. I oni kažu: »jeste, tako je, novac je opasna stvar, kapitalizam je opasna stvar, mi hoćemo borbu protiv njega, vodimo je!« I oni je vode. Oni su zaista u Rusiji, oslobodili čovjeka od vladavine novca: oduzeli su i pokupili sve kapitale. Sad država kapitalima raspolaže.

Ali onda nastaje jedna druga stvar, onda nastaje jedna velika opća bijeda, sirotinja i nevolja, kakovu smo u praksi, u nekad slavenskoj Rusiji, vidjeli za ovih posljednjih 17 do 18 godina. Moramo da priznamo, da su i oni, na svoj način htjeli da spriječe vladavinu novca, ali su u isto vrijeme povrijedili opće interese, uništili ogromne vrijednosti, učinili da samo jedne godine više miliona ljudi pomre od gladi. Istina, oni imaju prava da kažu: »kod nas novac ne vlada ljudima«. Oni su napravili satrapsku, svemoćnu, tiransku organizaciju koja daje svakome kako

stigne, po kašiku, dvije, tri. Oni su odista vodili borbu protiv svemoći novca, ali na takav način, da su uništili ogromne vrijednosti, rasipanjem bogatstva i ogromnim žrtvama. Nikad u historiji ljudskoj nije pobijeno toliko svijeta kao u Rusiji, i nikad ih toliko nije bilo povrijeđeno u slobodi, časti i dostojanstvu, kao u Rusiji. Šta su oni uradili? Uništili su privatnu svojinu, pokupili su sve i ne daju nikom ništa. Država je pokupila sve kod sebe i dijeli svakome po kašiku, dvije, tri, po kartama, po naročitim mjerama.

Tako imamo dva sistema: demokratsko-kapitalistički i boljševički. Za onaj prvi, vidjeli ste njegove nevolje i nedaće. Vidjeli ste zašto se tim putem ne može ići, a za ovaj drugi vidjeli ste i sami, a i opet da vidimo, da li je dobar?

I oni su pošli od toga da su svi ljudi jednaki, ali su kazali: »da ne bi novac učinio da neko bude jači, uzećemo novac od svih i svi ćete postati državni radnici, državni vojnici, državni namještenici«. Sve je u ogromnoj mjeri etatizirano, koncentrisano u državnim kasarnama, u ogromnim državnim radionicama i preduzećima, u velikim kolhozima ili sovhozima. Oni su riješili da će se sve raditi po raspisima, čak i zemlja. Ali takav rad ne daje rezultate. I što je glavno, ta zemlja daje sad manje prosječno prinosa po jednom hektaru nego li prije 24 godine, kad se je radilo primitivnim spravama. Tamo se sve radi po raspisima, koji dolaze iz centara, bez privatne inicijative. Ali su zato svi postali državni radnici, državni vojnici, državni činovnici. Uslijed toga porotka dvaputa za 17 godina zavladała je strahovita glad, onakova kakovu anali svjetske historije nisu zabilježili.

Taj sistem je tada rekao: »postoje mnoge potrebe ovog naroda: mi ćemo prosjeći mnoge kanale, podići veliku industriju, izvršiti elektrifikacije, preduzeti velike javne radove«. Iako je tamo novac prestao da vlada, zavladała je međutim jedna tiranska

organizacija, sa kakovom se čovjek, njegovo dostojanstvo i priroda ne mogu pomiriti. I tako su u tom sistemu nastali ogromni javni radovi.

Ali to nije ništa novog u historiji. Uvijek kada je bilo bespravnog radništva, kada je bilo jeftinog radništva, kada je čovjek malo vrijedio, onda su se takovi veliki radovi u historiji ljudskoj pojavljivali. (Tako je!) Zar nisu egipatski faraoni imali ogromne javne radove, pred kojima se mi i danas osjećamo mali i s divljenjem zastajemo?! Zar nisu imali savršen sistem kanala i ogromne svoje piramide, koje danas ne bismo mogli bez velikog bogatstva ni da porušimo. Tako vam je danas u sovjetskoj Rusiji. I ondje niču veliki radovi. Radnik je jeftin, jer čovjek u očima države ne vrijedi nogo i ne staje mnogo. Zato se tamo gradi druga, paralelna transsibirska pruga, koja treba da bude mnogo kraća i koja ide kroz krajeve od kojih u nekima vlada stalna zima. Na toj pruži radi ogroman broj radnika pod tako rđavim prilikama kao pravo bespravno roblje. To su kulučari, koji predstavljaju u očima države broj. Računa se da ih je od početka ovih radova umrlo 300 hiljada. (Kao kad bih ja imao 3,000.000 dinara prihoda pa ako izgubim 300 hiljada dinara što bih rekao: zaradiću samo 2,700.000 dinara.) 300 hiljada života ljudskih za njihovu organizaciju to nije vrijednost s obzirom na ono što mi govorimo, to je jedan broj, jer tamo čovjek nije vrijednost. Država je vrijednost, država svemoćna, tiranska, satrapska.

I tako imamo demokraciju u kojoj čovjek nije vrijednost, već novac. Imamo boljševizam u kome čovjek nije vrijednost — već država. Mi ne možemo ni na jednu ni na drugu stranu, jer kažemo: »čovjek je vrijednost«. (Burno odobravanje.) Moramo naći takav poredak, takovu organizaciju poretka, gdje će čovjek biti na prvom mjestu. I tražimo je.

Pa gdje da je nađemo? Diktatura? Ljudi vele, diktatura je opasna stvar. Kao kratkotrajna, prolazna stvar, ona može da postoji samo kao prelaz iz-

među dva razna vremena; kao prolazna, i pod naročitim uslovima ona može biti neophodna i korisna, inače je besmislica. Ali i onda ona ima velikih nedostataka. Strašna je i diktatura ljudi koji bar Boga nad sobom priznaju. Kako tek mora biti strašna diktatura ljudi koji nad sobom ni Boga ne priznaju? Diktatura koja vlada narodom, ali svijesna da ima iznad sebe jednu svemoć, pred kojom ima da odgovara, pred kojom je mala u svojoj svemoći, — ima moralnih zakona. Međutim diktator koji nad sobom ne priznaje Boga, koji jasno ispovijeda svoje nevjerovanje, odnosno svoje vjerovanje, da nad njim nema nikakove veće sile, to mora da je strašno, jer taj koji jasno ispovijeda da nikom nizašta nema računa da polaže, — ne zna za moralne zakone.

Ma kako da vjerujete, morate priznati, da ćete se drugačije osjećati pod rukom koja nad sobom priznaje moralne zakone, nego pod rukom koja ih ne priznaje i koja ne priznaje nikakovu višu moć. U Rusiji baš imamo taj slučaj. Zato je čovjek pred svemoći države i organizacije mala stvar, zato nije uticajan, zato su u Rusiji milioni ljudi mogli biti poubijani, zato što čovjek, kao čovjek nije imao svoju vrijednost. Vi niste ni u snu u stanju da zamislite one nevolje i poniženja kroz koja čovjek u boljševičkom režimu prolazi. Da vam navedem samo jednu sitniju činjenicu: Moskovska »Pravda« donosi dopis iz jedne kolonije radnika zaposlenih baš na izgradnji sibirske pruge. Tamo rade deportirani ljudi, koji su iz raznih razloga upućeni na prisilni rad. Za njih postoje opće barake u kojima ljudi stanuju izmiješani sa ženama. Povodom toga »Pravda« iznosi da je krajnje vrijeme da prestane okrutnost zarobljenika logora, koji naređuju da žena jednog radnika spava u jednoj drugoj baraci s tuđim ljudima.

Kada smo tako postavili problem, s jedne strane nećemo vladavinu novca, hoćemo da čovjek dođe do izražaja koji treba da ima u društvu, kad smo na

drugom mjestu kazali, da je država ta koja mora da mu tu vrijednost pribavi, kad smo dokazali da je boljševizam uvukao čovjeka iz kandža novca u kandže satrapske tiranije, nastaje pitanje šta mi hoćemo!

Naš put je jasan. Mi hoćemo vladavinu naroda, prvo zbog toga, što umjesto čovjek da bude vrijednost, danas je novac vrijednost. Mi hoćemo da zavlada vlada općedržavne, općenarodne politike, umjesto sitne i male partijske, klikaške i koterijske politike, jer samo tako će čovjek postati veća vrijednost od novca.

Ko može da je da? Političke stranke ne mogu da je dadu. One su izraz demokracije, one su se s njom razvijale, razbolile i one se s njom nalaze na bolesničkoj postelji.

Ko može dati tu vladavinu poretka, rada, prava i blagostanja? To mogu dati samo prave, prirodne, iskonske, nevještačke organizacije. Stranke su vještačke organizacije. Nama trebaju prirodne, iskonske organizacije, koje postoje od vjeka, od kada postoji podjela rada, otkad jedan čovjek — zemljoradnik ore zemlju, zanatlija radi svoj zanat, trgovac vodi trgovinu, i tako redom. Te organizacije, to su staleži, prave narodne organizacije. Prirodne, niko ih nije pravio. Niko nije pozivao zemljoradnika da postane članom zemljoradničkog staleža, ali je on to već od svoga rođenja i biće do kraja života. Ni radnika niko nije pozivao da bude članom radničkoga staleža; ni zanatliju, ni trgovca. Staleži već postoje. Mi hoćemo i smijemo, i možemo jedino tako očekivati da dođe velika vlada reda, pravde i blagostanja, moralni poredak, ekonomski poredak, samo tako, ako do izražaja u državi umjesto stranaka političkih, dođu prave narodne organizacije — staleži.

Ako oni budu upitani o tome kako država ima da bude uređena, doći će kao prirodna posljedica poredak koji mi tražimo. Tu će novac ostati svojina pojedinaca. Ali će postojati hijerarhija društvenih

staleža, koja će da onemogući i da ispravlja vladavinu novca. Novac neće moći da ima onaj uticaj koji ima danas, svemoćan, tiranski, satrapski. I u staleški uređenoj državi služice se novcem, jer je i pravo i treba da se služi njim, ali novac neće vladati narodom. Sada novac vlada političkim organizacijama u demokratskim državama, jer političke organizacije trebaju glasače. Staležima ne trebaju glasači, oni imaju svoje članove koji su već tu. Stranke moraju da traže glasače, da trče (burno odobravanje, aplauz!), a da bi trčale moraju imati novca, moraju napraviti pakt i sa đavolom. Kod nas tako biti ne može i neće smjeti da bude tako. Ne može da bude već i zbog toga, što su staleži takva organizacija, prirodna, nevještačka, stalna, netrenutna i nerazdrugana, i toga radi novac nema onaj značaj koji ima u demokratskim strankama, koje su nosioci demokracije.

*

Prinuden sam da završim, pa vas molim na završetku da vam dvije stvari kažem, dvije stvari koje imaju veze sa posebnim našim prilikama o kojima i svi naši ljudi treba da se izjasne.

Mi imamo Jugoslaviju. Tu Jugoslaviju sačinjavaju Srbi, Hrvati i Slovenci, a trebaju da je sačinjavaju i Bugari. (Dugotrajno odobravanje i uzvici Živili Bugari!) To je prava, krajnja, stalna i, nadajmo se, vječna Jugoslavija. Ali ova zadnja etapa nije još došla. Mi imamo tek ovu prvu Jugoslaviju, koja, da tako kažem, još ima teške porođajne muke.

Naš pokret je jugoslovenski pokret. Samim tim on je jasan i svojim imenom kaže šta misli. On smatra Hrvate nerazdvojnim sastavnim dijelom jugoslovenske misli. Ne može da se zamisli sudbina Srba razdvojena od sudbine Hrvata. (Dugotrajni aplauz i uzvici: Tako je!), baš zato što je u prošlosti tako bilo. Ta prošlost dala je primjer kako izgledaju zasebne srpske, hrvatske i slovenačke države. To su države

koje se mogu stvoriti ali nemaju dugoga života. Ni jedan pokušaj nije trajao više od 200 godina. Ni Srbi nisu mogli održati državu više od 200 godina, ni Hrvati, u čistom obliku, kao samostalnu zasebnu državu, a isto tako ni Slovenci, ni Bugari. To je zakon. Ne mogu Srbi, Hrvati i Slovenci sami za se, svaki ponaosob, da naprave čvrstu državu. Mogu da pokušavaju i uspjeli su, ali se to rušilo kao kuće od karata. Ima samo jedan način da stvore čvrstu državu: pod jednim državnim krovom. Zato mi kažemo: »mi smo jugoslovenski pokret«.

I kad danas ima velik broj Hrvata koji su nezadovoljni, možemo im reći: »niste samo vi nezadovoljni, zar vi mislite da je u ovoj zemlji Srbima bolje? Podite po pojedinim srpskim pokrajinama, pa ćete vidjeti da i tamo postoji oštro nezadovoljstvo. To znači da ono nije samo vaše, nego opće.« Za opće nezadovoljstvo, opći lijekovi. Ono što će pomoći Srbima, pomoći će i Hrvatima. Jedni isti lijekovi — jedno isto rješenje.

Ali i Hrvat kaže na to: »Ja sam kao Hrvat nezadovoljan.« Ako vi kao Hrvat govorite, reći ćemo, pa ste nezadovoljni, a to se nezadovoljstvo sastoji u tome što tražite pravdu, to je upravo baš ono što i mi tražimo. To je dakle zajedničko nezadovoljstvo. Kod vas se to drukčije zove, a kod nas drukčije. I ako je to nezadovoljstvo nešto što se sa Jugoslavijom, kao cjelinom pomiriti može, onda je to i naše nezadovoljstvo. Sačuvaj nas Bože, ako se to ne može pomiriti sa Jugoslavijom, sa ogromnom činjenicom, jer onda od razgovora i dogovora sporazuma ne može biti. A ako je opće nezadovoljstvo u Jugoslaviji, onda je upravo ono što i mi osjećamo.

Svuda u čisto hrvatskim krajevima gdje smo govorili, a gdje nas ranije ni jedan Hrvat nije slušao, govorili smo: eto, gospodin Maček, zovete ga svojim vođom, šta veli on o Jugoslaviji? Neka kaže: »ima jedna zemlja, zove se Jugoslavija: to je moja zemlja,

— od Maribora do Devdelijske i od Subotice do Kotora, to je moja zemlja.« Neka on to kaže i odmah će cijela stvar drugačija postati. Neka on to kaže pa ne će imati s kim da se sporazumiševa: ovladaće Jugoslavijom. Ne može on vladati trećinom Jugoslavije, a može cijelom Jugoslavijom. (Živio Ljotić!) Ali da bi mogao vladati, on je mora osjetiti kao cjelinu. Ne može vladati ako je ne osjeti i ne vidi, ili ako vidi samo jednu trećinu Jugoslavije. (Tako je!) Nema toga ko će mu inače moći dati da vlada.

Onda kad on bude vladao u Jugoslaviji, riješavaće sva nezadovoljstva, pa i hrvatsko. Nema onda opasnosti da baš on riješava to pitanje, kada prethodno osjeti Jugoslaviju kao cjelinu. Nema nikakvih prepreka da ga baš on riješava, ali će onda biti samo sobom riješeno, jer ono nije riješeno što ovu riječ, njegovu, koju tako željno čekamo da čujemo, ne čujemo.

Tako se samo može riješiti »hrvatsko pitanje«. I kad sam to govorio u Zagrebu, prije neku nedjelju, baš ovako i baš ovim riječima, iz prvih redova prepune dvorane došla mi je samo ova upadica kao potvrda moje misli: »ili tako, ili nikako«.

Tako sam vam rekao kako mislim o takozvanom hrvatskom pitanju.

Sada da kažem kako ćemo mi uspjeti sa ovim našim gledištem, kako će ova naša misao biti ostvarena. Mnogi od vas kazaće: »ovo nije rđavo, ali koja korist kad ste daleko od vlasti; da bi se ovo ostvarilo, treba raditi, treba biti na vlasti, a vi ste daleko od nje.«

To pitanje kako će se doći do vlasti nije samo moje, ono je i vaše, t. j. to samo od mene ne zavisi već i od vas. Da bi jedna misao mogla da se ostvari, potrebno je, prvo, da je ona jasna i razgovjetna. Mi takovu misao imamo. Nismo je iz prstiju isisali. Sa ljubavlju smo se nadnijeli nad ogromnom košnicom ljudskom što tako neumorno žubori i romoni. Pošto

smo takvo pitanje sebi postavili sa ljubavlju i izbacili svu sebičnost, mi smo tu misao iz života i stvarnosti iznijeli i svojom proglasili.

Ali nije dovoljna samo misao. Da bi jedna misao bila ostvarena, treba i snage. Mi misao imamo i sada kupimo snagu. Kako je kupimo? Ne trčeći za glasovima i glasačima, za tom »pljevom«. Ne trčimo za glasovima, već idemo za pravom snagom.

Sada objavljujemo misao svoju, činimo je poznatom ljudima, ljudi je slušaju. Kod nekoga klica misli padne i bude primljena, kod drugih padne i uginu. Ali tamo gdje klija, ona nosi snagu. Ta snaga se kupi bez buke, bez huke, bez vike, bez larne, kao što biva na njivama našim od sjetve do žetve. Od sijanja do žetve snaga se sakuplja. Tako mi sijemo misao svoju na narodnu njivu pooranu nevoljom, i ta misao, jednom posijana klija, raste, buja i donosi snagu, — ne glasove već borce. Naša misao postaje i njihova misao. Zrači oko sebe, umnožava se, — pušta nove korjenove, bokori se. Kad biste upitali: »koliko takovih ljudi možete da sakupite?« odgovaram vam: »Ne znam koliki je taj broj, ali on svakog dana raste. Nama za nedjelju dana dolazi po hiljadu boraca. Ti ljudi nisu glasači što danas glasaju ovdje a sutra na drugoj strani. Naša misao postala je djelom, a naš čovjek njen sadrug.

Onima koji vrte glavom, ne vjerujući u snagu već u broj, mi kažemo: »ko stvara historiju? glasači ili borci?« I poručujemo našim borcima: »vi što se borite, što se žrtvujete, što se zanosite, vi stvarate historiju.«

Naša snaga ne može da se zakloni, ona se već osjeća, ona ima utjecaja na društvo. Mi smo već uspeli da natjeramo, koji ne misle kao mi, da govore kao mi. Oni popuštaju u svojim mišljenjima i počinju

da govore jezikom koji dotle nisu znali. Zar mi se nije dešavalo da pročitam kako jedan ministar govori: »mi hoćemo na staleže da se oslonimo«, a drugi: »nama ne trebaју glasači!« — ?

A i broj, Boga mi, raste. Kao što sam ovdje u Novom Sadu, prije godinu dana, jedva imao koga da me sluša, tako i svugdje drugamo. Ali zato sad nema mjesta, gdje zakažemo naš sastanak, da narod ne dođe sa velikom pažnjom. I da nam odmah poslije pravi borci priđu.

A mnogi kažu: »da napravimo nacionalni front: vi ste Jugosloveni, ima još Jugoslovena, da se skupe Jugosloveni!« Kad bi nam bilo stalo do površnih uspjeha, mi bi zaista mogli, bez razmišljanja, glavačke da potrchimo tamo. Ali vi ste vidjeli koliko je naš pokret iz velike dubine potekao. Ne radi se o tome hoće li biti na vlasti Petar ili Janko, hoće li biti ova ili ona stranka, nego hoće li biti duboke promjene za kojom stvari same teže; hoće li red, pravda i blagostanje da zavladaју? Ako taj front može da to uradi, onda i mi hoćemo. Ako ne može, onda ne ćemo.

Zato mi kažemo: **»Ovo je naš put i samo ovim putem možemo ići** (Dugotrajni aplauz i usklici: Tako je!) **Ako ima još koga ko može tim putem poći — u dobar čas!«** (Živio Ljotić! Dugotrajni aplauz.)

IZDANJE »VIHORA« — SPLIT